

Сергій Кулицький,

кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: kulitskysp@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5388-1807>

**ДОСЛІДЖЕННЯ НА БАЗІ РЕСУРСІВ НАУКОВОЇ
БІБЛІОТЕКИ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ / БІЖЕНЦІВ І РИНКУ ПРАЦІ
ЗА УМОВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЇ**

У статті розглянуто досвід дослідження проблем українських біженців і пов'язаного із цим розвитку ринку праці за умов військової агресії Росії на основі використання ресурсів наукової бібліотеки. Дослідження охопило період від лютого 2022 до січня 2023 р. Розглянуто два взаємопов'язані сегменти ринку української робочої сили – в Україні та закордоном. Найбільше емпіричної інформації було отримано про життя українських біженців у Польщі, Німеччині, Чехії, Литві та Італії. Особливу увагу приділено соціально-психологічним і соціально-комунікативним аспектам діяльності українських біженців та ринку робочої сили.

Ключові слова: біженці, інформація, наукова бібліотека, ринок праці, соціальні комунікації, трудові мігранти.

Розпочата 24 лютого 2022 р. повномасштабна воєнна агресія Росії проти України не лише поставила нові надзвичайні вимоги щодо інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади перед усіма учасниками цього процесу, а й радикально змінила умови організації такої діяльності. Повною мірою це стосується і відповідної діяльності великих наукових (універсальних) бібліотек, і Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) зокрема. Водночас російська воєнна агресія поставила на порядок денний українського суспільства широкий спектр проблем, що потребують свого розв'язання. Однією з них є проблема українських вимушено переміщених осіб (ВПО) / біженців і пов'язаного із цим розвитку ринку праці. Аналіз характеру цієї проблеми свідчить, що у
© С. Кулицький, 2023

її дослідженні особливо корисним може бути проведення відповідної роботи на базі ресурсів великої наукової бібліотеки. Це обумовлено наявністю як вагомих інформаційно-психологічних та соціально-економічних складових функціонування досліджуваного об'єкта, так і мінливістю в часі його характеристик.

Вітчизняні науковці швидко відреагували на нову суспільну проблему. Так, опублікована наприкінці другого кварталу 2022 р. стаття Е. Лібанової, О. Позняка та О. Цимбала була присвячена «оцінці масштабів та наслідків вимушених зовнішніх і внутрішньодержавних міграцій унаслідок активної фази російсько-української війни». Причому автори зазначають, що їхня «методологія дослідження спирається на використання доволі еkleктичної інформації з відкритих джерел, експертні міркування, оцінки тощо в умовах, коли продукування офіційної статистики зупинено, проведення вибірових обстежень, принаймні “face to face”, край ускладнено». Вони наголошують, що «сучасна міграційна криза є набагато масштабнішою та загрозливішою, ніж усі міграційні явища, які спостерігалися в незалежній Україні до 2022 р.» [1].

Проблемам розвитку ринку праці та зайнятості населення під час війни присвячено статті Г. Чепурко [2] та О. Іваненко [3]. Зокрема, Г. Чепурко аналізує зміни, які відбулися на українському ринку праці під впливом повномасштабного російського воєнного вторгнення до кінця травня 2022 р. Зі свого боку О. Іваненко розглядає динаміку ринку праці та зайнятості населення в Україні під час повномасштабної війни, розв'язаної Росією. Зайнятість українських біженців згадується дуже коротко й побіжно, а висновок щодо її наслідків для країн-реципієнтів видається дискусійним. При цьому емпірична база цього дослідження хронологічно обмежується липнем 2022 р.

У праці Т. Перегудової досліджуються питання надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні за принципом соціально-трудової інклюзії. Як стверджує автор, у статті визначено «слабкі моменти порядку надання грошової допомоги працездатним ВПО, як-от: штучне визначення розміру грошової допомоги; відсутність прив'язки розміру грошової допомоги до соціальних стандартів; відсутність залежності між розмірами ЄСВ, сплаченого працездатними ВПО, заробітної плати та розміром грошової допомоги». На думку вченої, удосконалення надання соціальної допомоги працездатним ВПО можливе «за рахунок визначення двох складових: некомпенсаційної, яка прив'язана до прожиткового мінімуму, та компенсаційної, що прив'язана до розміру заробітної плати». Такий підхід, на її думку, «стимулює до офіційної зайнятості та

формує передумови розвитку соціального страхування в Україні» [4]. Із цим можна погодитися, оскільки запропонований підхід враховує соціально-психологічні та соціально-комунікативні механізми функціонування ринку праці й зайнятості населення.

Актуальна проблема забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб розглядається в праці А. Реут і Ю. Когатька. Автори наводять економічні розрахунки щодо будівництва житла, вдаються до моделювання ситуації із забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом. Однак деякі ключові припущення, покладені в основу цього моделювання, наприклад «війна триватиме до кінця 2022 р.» [5], уже застаріли. Проблеми, пов'язані з перебуванням українських біженців і наданням їм благодійної допомоги закордоном на прикладі Італії, досліджуються в статті Л. Головка і Л. Королик-Бойко [6]. Однак ця праця надає інформацію, подібну до тієї, що наводилася в багатьох повідомленнях ЗМІ.

Отже, аналіз згаданих вище наукових публікацій з проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії свідчить, що деякі важливі аспекти цієї проблематики потребують подальших досліджень. Адже, судячи з надходження згаданих вище наукових публікацій до редакцій, хронологічно їхня емпірична база обмежена, у кращому випадку, початком вересня 2022 р., а переважно – першою половиною 2022 р. Але з того часу ситуація в російсько-українській війні сильно змінилася, змінилися й очікування та поведінка значної частини українців. Тому застаріло й багато раніше зроблених експертних оцінок щодо подій в Україні та міжнародної ситуації через російсько-українську війну. Водночас з'являється потреба в нових оцінках і прогнозах.

Також у згаданих вище публікаціях україно мала відображено проблеми проживання українських біженців закордоном. Не розглянуто й останні зміни з традиційною трудовою міграцією українців до країн Європи під час російсько-української війни. Недостатньо уваги в цих публікаціях приділено соціально-комунікативним аспектам життєдіяльності українських вимушено переміщених осіб / біженців та пов'язаному із цим функціонуванню ринку праці.

Потребує також наукового узагальнення досвід підготовки аналітичних праць з проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії, який здійснювався на базі ресурсів НБУВ. У цій статті терміни «вимушено переміщені особи», «біженці», з урахуванням міжнародної термінології, використано як синоніми.

Метою статті є узагальнення досвіду дослідження проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії, проведених на базі ресурсів наукової бібліотеки з урахуванням наявного соціально-комунікативного компонента об'єкта дослідження.

Повномасштабна російська воєнна агресія Росії кардинально змінила умови підготовки аналітичних матеріалів на базі ресурсів великої наукової бібліотеки. Тому побудова методики дослідження визначалася можливостями здійснення інформаційно-аналітичної роботи за умов запровадження в Україні воєнного стану з урахуванням змін характеристик об'єкта дослідження, яких він зазнав під впливом повномасштабного воєнного російського вторгнення. Воєнне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. створило якісно нову для всього українського суспільства ситуацію. Подібний практичний досвід українського суспільства загалом, пов'язаний з окупацією в 2014–2015 рр. Росією Криму та частини Донбасу, за характером і масштабами не можна порівнювати із ситуацією, що виникла через агресію, розпочату Росією 24 лютого 2022 р.

Об'єктом досліджень у СІАЗ НБУВ, про які йтиметься в цій праці, були проблеми українських вимушено переміщених осіб / біженців і пов'язані з кількісною та географічною динамікою цієї соціальної групи проблеми ринку праці / української робочої сили. Ринок української робочої сили має два взаємопов'язані сегменти: ринок робочої сили на території України, що контролюється державною владою, та ринок праці українських біженців і традиційних трудових мігрантів закордоном. Тобто ринок української робочої сили складається із внутрішнього та зовнішнього сегментів. У цій праці терміни «ринок праці» та «ринок робочої сили» використано як синоніми.

Причому під впливом повномасштабного російського вторгнення частково змінився характер функціонального зв'язку між внутрішнім і зовнішнім ринками української робочої сили. Адже нинішній потік українців закордон представлено в основному біженцями, а не трудовими мігрантами, як раніше. Відмінності між цими соціальними категоріями громадян полягають у різній статево-віковій і професійній структурі та різній мотивації для виїзду закордон. Зазначені відмінності (які буде розглянуто далі) проявляються в проблемах із працевлаштуванням українців закордоном та поверненні великої кількості громадян України на батьківщину, якщо, на їхню думку, є така нагода.

Водночас через запровадження воєнного стану в Україні змінилися умови інформаційно-аналітичної діяльності наукової бібліотеки. Це позначилося

на методичних підходах до підготовки відповідних аналітичних матеріалів. Так, змінилися умови подання суб'єктами економіки звітів до органів державної статистики. Державна служба статистики України призупинила оприлюднення більшої частини статистичної інформації, у тому числі й щодо ринку праці. За таких обставин зросло значення інших джерел інформації для дослідження ринку української робочої сили – результати соціологічних та економічних опитувань, повідомлення ЗМІ, експертні оцінки тощо. Зокрема, було проаналізовано результати соціологічних опитувань, проведених Соціологічною групою «Рейтинг», Інститутом соціології НАН України, Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, соціологічними та маркетинговими компаніями «Gradus Research Company», «Grc Ua», «Info Sapiens» і сайтом з пошуку роботи «Work Ua». Проведений аналіз цих опитувань дав змогу визначити мотивацію українських біженців щодо вибору країни їх перебування; проблеми, з якими вони стикаються; ієрархію їхніх потреб у місцях перебування; стан трудової зайнятості та працевлаштування українських біженців тощо. Аналіз результатів цих опитувань, за наявності відповідної інформації, коригувався з урахуванням повідомлень ЗМІ.

Водночас призупинення оприлюднення Держстатом України статистичної інформації щодо ринку праці негативно вплинуло на кількість і зміст повідомлень ЗМІ, а також публікацію експертних оцінок стосовно ринку праці. За таких обставин зросло значення непрямої інформації про стан об'єктів, які розглядаються в цій праці. Наприклад, для компенсації нестачі відповідних натуральних показників доводилося звертатися до аналізу фінансових показників. Зокрема, суми грошових переказів з різних країн в Україну певним чином корелюють із чисельністю українських трудових мігрантів у цих країнах.

Дослідження проблем українських біженців і ринку праці проводилося у дві хвили. Перша хвиля охоплювала збирання інформації в період з лютого по червень 2022 р.; друга – з липня 2022 р. по січень 2023 р. Ці періоди часу характеризувалися значними змінами у перебігу бойових дій російсько-української війни, ситуації в українській економіці та соціальній психології українського суспільства.

Водночас під дією повномасштабної воєнної агресії Росії кардинально змінилися не лише умови підготовки аналітичних матеріалів на базі ресурсів наукової бібліотеки, а й об'єкти відповідних досліджень. Щодо українських біженців і ринку праці такі зміни потребують більше уваги до соціально-психологічних та соціально-комунікативних аспектів розвитку цих об'єктів. Зокрема, це стосується психологічних механізмів ухвалення

рішень. Психологи приділяють увагу системам мислення, що отримали назви «Система 1» і «Система 2». Д. Канеман описує «Систему 1» як таку, «що без якихось зусиль створює враження й почуття – основне джерело переконань і свідомого вибору “Системи 2”». Автоматичні дії “Системи 1” продукують напрочуд складні комбінації ідей, але лише “Система 2” може конструювати думки шляхом упорядкованої послідовності дій». Саме «Система 2» бере кермо влади у свої руки та обмежує вільнодумство «Системи 1» з її імпульсами та асоціаціями [7, с. 25]. Тобто царина «Системи 1» – ухвалення інтуїтивних рішень; нею користуються і при ухваленні побутових, і при ухваленні професійних рішень.

Повномасштабна воєнна агресія Росії проти України – надзвичайна подія світового рівня. Американський дослідник Н. Талеб, який вивчає надзвичайні події, назвав її «чорним лебедем». По-перше, така подія «виняткова, абсолютно несподівана й ніщо в минулому її не обіцяло». По-друге, вона справляє колосальний вплив... По-третє, людська природа змушує нас вигадувати їй пояснення заднім числом, відтак подія починає виглядати зрозумілою та передбачуваною» [8, с. 9–10]. Концепція «чорного лебедя» є дещо дискусійною. Але ряд її положень можуть бути корисними для нашого дослідження. Це, наприклад, стосується класифікації події як «абсолютно несподіваної», й так і як «ніщо в минулому її не обіцяло».

Повномасштабна російська воєнна агресія створила в Україні ситуацію, яка характеризувалася надзвичайно високим ступенем невизначеності щодо подальшого перебігу подій. Невизначеність трактується так, як її свого часу класифікував Ф. Х. Найт: ідеться про поділ майбутніх ситуацій на ризиковані й невизначені. Ризиковані ситуації піддаються обрахунку згідно з теорією ймовірності. Їх можна інтерпретувати, наприклад, у категоріях витрат, а невизначена ситуація обрахунку не піддається. На обліку ризику базується страховий бізнес. Невизначені ситуації – унікальні. Відсутність частих повторів таких ситуацій виключає можливість їх кількісної оцінки, оскільки для цього недостатня наявна статистична база [9].

Ключові положення з робіт Д. Канемана, Н. Талеба та Ф. Х. Найта є важливою методичною базою для розуміння та аналізу соціально-психологічних і соціально-комунікативних механізмів поведінки українських вимушено переміщених осіб, у тому числі й на ринку праці. Для переважної більшості українців повномасштабне російське воєнне вторгнення було, так би мовити, «чорним лебедем», тобто абсолютно несподіваним, подібні аналоги у їхньому досвіді були відсутні. Тому ухвалення відповідних рішень населенням України, як реакція на цю подію, базувалося на уявленнях, сформованих, як правило, із власного побутового досвіду, інформації зі

ЗМІ, науково-популярних творів тощо. Цей досвід не відповідав новій ситуації, що склалася. Водночас поєднання емоційного та некритичного сприйняття інформації сприяло ухваленню саме інтуїтивних рішень. Тому на початку повномасштабного російського воєнного вторгнення провідна роль в ухваленні рішень біженцями належала «Системі 1». З набуттям власного досвіду життя за умов повномасштабної війни в українців при ухваленні рішень почала зростати роль «Системи 2». Дві хвили досліджень проблем українських біженців виявили ці соціально-психологічні зміни.

Аналіз результатів соціологічних опитувань, повідомлень зі ЗМІ та із соціальних мереж дає підстави вважати, що оцінку українцями розвитку ситуації під час повномасштабного російського воєнного вторгнення, особливо на початковій стадії, доцільно пояснювати з використанням ряду положень когнітивної й соціальної психології. Це, наприклад, теорія перспектив, механізм впливу рідкісних, яскравих подій на поведінку людей тощо.

Згідно з теорією перспектив люди роблять вибір, оцінюючи ситуацію в категоріях вигравів і втрат, при цьому намагаючись уникнути втрат. «Якщо безпосередньо порівнювати між собою втрати та виграти, то втрати здаватимуться більшими за виграти. Така асиметрія між силою позитивних і негативних очікувань чи відчуттів – результат нашої еволюції. Організми, що реагують на загрози сильніше, ніж на сприятливу перспективу, мають більше шансів на виживання та продовження роду» [7, с. 280]. При цьому «надання надмірної ваги малоймовірним результатам закорінене в... особливостях “Системи 1”. Емоційність і яскравість впливають на легкість згадування, доступність інформації та безпосередньо на оцінку вірогідності, що зрештою призводить до перебільшеної реакції на ті рідкісні події, які ми не ігноруємо» [7, с. 321].

Тому можна зрозуміти масову реакцію громадян України на російське повномасштабне воєнне вторгнення, особливо на його початковій стадії. Як зазначала директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. Птухи НАН України Е. Лібанова, «за найскромнішими оцінками, з десяти областей активного воєнного протистояння (Вінницької, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської) виїхало 7 млн осіб. За даними прикордонників, з 24 лютого по 18 березня перетнули державний кордон приблизно 2,7 млн осіб (переважно мами з дітьми), а ще понад 4 млн (і в складі цієї групи доволі багато чоловіків) перебувають у західних областях» [10].

Проведені СІАЗ НБУВ дослідження засвідчили, що внаслідок російської агресії багато українських підприємств частково або повністю втратили

свою робочу силу. Як впливає з публікацій Національного банку України, вплив нестачі персоналу на рівень завантаженості виробничих потужностей українських підприємств протягом квітня – травня 2022 р. поступово знижувався. Але попри поживлення економіки попит на працівників відновлювався мляво. Пропозиція робочої сили значно перевищувала попит. Хоча наприкінці першої половини 2022 р. стабілізувалася частка підприємств, що істотно скоротили працівників (понад 30 %), і таких, що не змінили їхньої кількості. Середньозважений рівень зайнятості в Україні поліпшився. Але в травні 2022 р. він усе ще був на 25 % нижчий, ніж до повномасштабного воєнного вторгнення. Хоча ще на початку березня 2022 р. рівень зайнятості був на 40 % нижчий, ніж до вторгнення. Зростання кількості вакансій істотно поступалося приросту резюме.

Разом з тим огляд ринку праці в Україні в травні 2022 р., який підготували аналітики кадрового порталу «Gis.ua», також свідчив, що говорити про повноцінне відновлення ринку праці зарано. Компанії, оптимізуючи витрати, скорочують бонуси та зменшують розмір заробітних плат. Компанії, оптимізуючи витрати, скорочують бонуси та зменшують розмір заробітних плат. Кількість вакансій була набагато нижчою, ніж до повномасштабного воєнного вторгнення. Змінилася й структура попиту на робочу силу. Зокрема, попит на фахівців у сфері комп'ютерних технологій і телекомунікацій перевищив попит на фахівців сфери продажів.

Повномасштабна військова агресія Росії зробила надзвичайно актуальною також проблему безробіття в Україні. Згідно з опитуванням Соціологічної групи «Рейтинг», проведеним наприкінці квітня 2022 р., не працювало 39 % респондентів, що мали роботу до початку російського військового вторгнення 24 лютого. Однак протягом перших двох місяців цієї фази в Україні рівень зайнятості дещо зріс, а рівень безробіття – знизився. Наприкінці квітня 39 % респондентів з тих, хто мав роботу до війни, не мали роботи, тоді як у березні таких було 53 %, на початку квітня 2022 р. – 41 %.

При цьому ступінь регіональної мобільності потенційних працівників в Україні був помітно нижчий за ступінь їхньої професійної мобільності. Навіть за умов війни. Скоріше це пов'язано зі структурними характеристиками контингенту вимушено переміщених осіб, серед яких висока частка осіб старшого віку, жінок (які часто обтяжені доглядом за дітьми й домашнім господарством) і менш освіченої робочої сили, що походить із сільської місцевості. Це створювало вагомі перепони на шляху до істотного скорочення рівня безробіття в Україні, обумовленого російською військовою агресією. Наслідком цієї агресії також стало посилення в Україні так званого

прихованого безробіття, коли працівників хоча й не звільнено з роботи, але вони одержують неповну зарплату або ж не одержують її зовсім.

Безробіття має також чіткий регіональний аспект, пов'язаний з територіальним поширенням бойових дій. Серед усіх опитаних Соціологічною групою «Рейтинг» осіб, що мали роботу до початку повномасштабного вторгнення російських військ, але наприкінці квітня 2022 р. не працювали, на Сході України було 53 %, на Півдні України – 44 %, у Центральній і на Західній Україні – 37 та 29 % відповідно. При цьому і відсоток непрацюючих раніше був більшим у всіх регіонах України. Особливо в березні. Однак у подальшому частка таких осіб у всіх регіонах України зменшувалася, хоча з дещо різною траєкторією таких змін. Наприклад, зростання активності бойових дій на Півдні України призвело до того, що після скорочення на початку квітня частки фактично безробітних у місцевій робочій силі до 38 % наприкінці квітня їх частка знову зросла до 44 %. На Західній Україні частка непрацюючих у квітні стабілізувалася (28–29 %) [11].

Таким чином, попри відсутність відповідних даних Держстату України використання інформаційних ресурсів НБУВ дало можливість провести дослідження ринку праці в Україні в першій половині 2022 р., стислий зміст частини якого представлено вище. Протягом другої половини 2022 р. стан ринку праці в Україні загалом стабілізувався. Кризова ситуація зберігалася переважно в зоні бойових дій. Тому в рамках другої хвилі ринок праці в Україні окремо не досліджувався, але, як і в рамках першої хвилі, проводився аналіз ситуації на закордонному ринку української робочої сили.

У 2022 р. під впливом повномасштабної військової агресії Росії потік біженців з України до інших країн світу, насамперед європейських, зростав. Як зазначалося вище, за підрахунками Е. Лібанової, станом на 18 березня закордон виїхало 2,7 млн осіб. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців, кількість українських біженців, зареєстрованих для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту в країнах Європи, починаючи з 24 лютого 2022 р., станом на 16 червня 2022 р. становило 3207,0 тис. осіб [11]. Саме ці особи є українськими біженцями як такими. Станом на 10 січня 2023 р. кількість таких українських біженців сягнула вже 4928,3 тис. осіб, а станом на 20 березня 2023 р. у країнах Європи було зареєстровано 4944,8 тис. таких осіб [12, 13]. Отже, останнім часом сукупна кількість українських біженців у країнах Європи стабілізувалася.

Утім, сукупна кількість біженців, що прибули до країн Європи з території України, починаючи з 24 лютого та станом на 20 березня 2023 р., сягнула 8157,0 тис. осіб [13]. Причому до цього контингенту належать люди, які

реєструвалися для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту в країнах Європи і ті, які не реєструвалися в цих програмах, їхали транзитом, не мали українського громадянства тощо. Також аналіз публікацій німецьких, польських і чеських ЗМІ свідчить, що через свободу переміщення в межах Шенгенської зони реальна кількість українських біженців у певній країні Європи може не відповідати кількості офіційно зареєстрованих.

Також немає вимоги обов'язково зніматися з реєстрації українським біженцям у разі безповоротного виїзду в Україну. У країні свого тимчасового перебування вони в цьому випадку не отримують відповідної допомоги. Уточнювати кількість українських біженців у країнах Європи будуть у процесі їх перереєстрації протягом 2023 р. Загалом аналіз повідомлень ЗМІ дає підстави припускати, що реальна чисельність українських біженців у країнах Європи може бути на 5–10 % меншою від кількості зареєстрованих у національних схемах захисту, тобто становити 4,5–4,7 млн осіб.

При цьому в 2022 р. на закордонному ринку робочої сили українські біженці заповнили вагому частину пропозиції вітчизняної робочої сили, яка раніше формувалася за рахунок традиційних трудових мігрантів з України. Для оцінювання обумовлених цим змін на ринку праці зупинимося на структурних і соціально-психологічних відмінностях між цими соціальними групами.

Ці відмінності між українськими біженцями та українськими трудовими мігрантами полягають насамперед у різній статеві-віковій і професійній структурі та різній мотивації для виїзду закордон. Зокрема, серед українських біженців закордоном переважають жінки й діти, а також відносно багато осіб пенсійного віку. Серед українських трудових мігрантів минулих років переважали чоловіки – в основному працездатного віку, відносно багато було молоді. Що ж стосується основних мотивів поведінки, то українські біженці зорієнтовані насамперед на умови проживання, побуту, отримання необхідних послуг тощо в країні свого перебування. Питання працевлаштування в країні перебування в цьому контексті ставало похідним від зазначених побутових умов. Зі свого боку типові українські трудові мігранти орієнтуються саме на умови ринку праці країни, до якої вони прибули. Ідеться про сферу трудової діяльності, рівень заробітку, характер трудової діяльності тощо. Умови ж побуту для трудових мігрантів є підпорядкованими по відношенню до умов праці. Також є істотні відмінності в розподілі по країнах Європи потоків українських біженців і традиційних

трудовах мігрантів. Географічний розподіл потоків останніх формувався протягом багатьох років.

За даними ООН, найбільше українських біженців перебуває нині в Польщі, Німеччині, Чехії. Причому Польща також є найпопулярнішою країною Європи серед українських заробітчан. До Німеччини ж та Чехії на заробітки, як правило, відправлялося менше українських трудових мігрантів, ніж до Італії, Іспанії та Португалії. Ці географічні диспропорції в кількості українських біженців і трудових мігрантів можуть певним чином позначитися на традиційному порядку функціонування української робочої сили в зазначених європейських країнах.

Так, у 2022 р. у Польщі бракувало працівників чоловічої статі з України. За інформацією ЗМІ, через російську війну проти України польські будівельні компанії втратили до 40 % працівників, оскільки українські чоловіки масово поверталися в Україну як добровольці. Бракувало робочої сили і в польських перевізників, оскільки до 1/3 водіїв становили українці. На початку травня 2022 р. стало відомо, що через припинення набору персоналу в Україні та Білорусі рекрутингові фірми не зможуть забезпечити компанії Чехії рядом кваліфікованих кадрів у сфері автомобілебудування й іншого промислового виробництва, логістики й будівництва.

Водночас треба враховувати, що протягом 2022 р. відбувався процес поступової адаптації українських біженців до умов проживання закордоном. Адже багато з них зрозуміли, що активна фаза повномасштабної російської воєнної агресії набуває затяжного характеру. У результаті, як засвідчив аналіз результатів соціологічних опитувань і повідомлень ЗМІ, серед життєвих пріоритетів українських біженців закордоном дедалі більшого значення набував пошук роботи, а не просто отримання якоїсь матеріальної та фінансової допомоги. При цьому серед осіб, що виїхали закордон, 2/3 становили кваліфіковані робітники, фахівці технічного й гуманітарного профілю, природничих наук, менеджери різного рівня та підприємці. Якщо ще згадати, що серед українських біженців закордоном переважають жінки й діти, а також відносно багато осіб пенсійного віку, то стають зрозумілими проблеми, що виникають в українських біженців з працевлаштуванням у країнах перебування. До цих проблем ще треба додати наявність мовного та інституційного бар'єрів на ринках праці держав-реципієнтів біженців з України.

З іншого боку, у попередні роки українські трудові мігранти займалися переважно фізичною працею й до того ж не завжди такою, що потребувала високої кваліфікації. Наприклад, за інформацією місцевих ЗМІ, у Чеській Республіці найбільше українців (саме чоловіків) працювало в будівельній

сфері. Українські жінки працювали переважно в гастрономії, готельному бізнесі, у сфері охорони здоров'я, при цьому, як правило, на посадах, що не потребували високої кваліфікації. І це при тому, що в Україні багато з них могли виконувати роботи, які потребували вищої кваліфікації. Подібна ситуація з працевлаштуванням українських трудових мігрантів була і в інших європейських країнах.

Проведене на базі інформаційних ресурсів НБУВ дослідження свідчить, що українські біженці закордоном працюють в основному не за фахом, на роботах, що не потребують високої кваліфікації. Із працевлаштуванням українських біженців краща ситуація в країнах Європи з низьким мовним бар'єром, наприклад у Польщі та країнах Балтії. В останніх цей бар'єр знижується завдяки тому, що значний відсоток місцевого населення розуміє російську мову.

Так, за даними Служби зайнятості Литви, у 2022 р. 1,7 тис. осіб, або 8 % з працюючих тут українських біженців працювали на висококваліфікованих посадах. Це – фахівці з бізнесу та адміністрування, фахівці в галузі охорони здоров'я (лікарі, медичні сестри, ветеринари), фахівці з навчання, інформаційних технологій, фахівці з фізики, інженерії, у галузі права, соціальної сфери, культури. Більшість українців – 14,9 тис. осіб – працювали на роботах, які потребують середньої кваліфікації: фахівцями з обслуговування клієнтів, продавцями, будівельниками, механіками електромеханічного та електронного обладнання, операторами стаціонарного обладнання, водіями. Близько 5,4 тис. українців працювало на некваліфікованих роботах.

Причому ситуація з працевлаштуванням у Німеччині полягає в тому, що чимало професій є високорегламентованими. Тобто працювати за доволі багатьма професіями можуть лише ті, хто має спеціальне визнання кваліфікації. Іноземні дипломи не визнаються автоматично, а лише за складною процедурою. Це стосується багатьох професій, навіть таких як водій вантажівки. За даними соціологічного опитування, у ФРН найбільше українців, які прибули до цієї країни після 24 лютого 2022 р., працювало в готельній сфері та гастрономії (31 %), торгівлі (19 %), сфері послуг (12 %). Якщо до цього додати мовний бар'єр, то зрозуміло, що багато українських біженців ще тривалий час не зможуть знайти роботу, яка відповідає їхній освіті та професійній кваліфікації.

Тому прогнози деяких вітчизняних соціологів, що після війни покинути Україну можуть до 5 млн осіб, видаються завищеними. Дійсно, певна частина біженців уже не повернеться в Україну з-за кордону. Також після закінчення бойових дій в Україні до жінок з дітьми закордоном можуть доєднатися їхні чоловіки. Проведений аналіз можливості адаптації україн-

ських мігрантів до умов роботи й життя закордоном дає підстави вважати, що до України з-за кордону після закінчення бойових дій може не повернутися (враховуючи чоловіків, що приєднуються до своїх родин) 1,3–2,0 млн осіб [11, 12].

Висновки. Отже, представлений вище матеріал свідчить, що під час воєнного стану в Україні ефективно використання ресурсів наукової бібліотеки дає можливість досліджувати проблеми українських біженців і пов'язаного із цим розвитку ринку праці за умов гострої нестачі інформації та значної невизначеності щодо перспектив розвитку ситуації в Україні й навколо неї. Зокрема, унаслідок російської агресії багато українських підприємств частково або повністю втратили свою робочу силу. Хоча наприкінці першої половини 2022 р. стабілізувалася частка підприємств, що істотно скоротили працівників (понад 30 %), і таких, що не змінили їх кількість. Причому за умов війни ступінь регіональної мобільності потенційних працівників в Україні був помітно нижчий за ступінь їхньої професійної мобільності. Водночас унаслідок чіткого регіонального аспекту, пов'язаного з територіальним поширенням бойових дій, рівень безробіття на Півдні України був значно вищий, ніж на Західній Україні. Але протягом другої половини 2022 р. стан ринку праці в Україні загалом стабілізувався. Кризова ситуація на цьому ринку зберігалася переважно в зоні бойових дій.

У 2022 р. під впливом повномасштабної військової агресії Росії потік біженців з України до інших країн світу, насамперед європейських, зростає. Так, за даними ООН, на початок 2023 р. у країнах Європи їх було зареєстровано понад 4,9 млн осіб. При цьому в 2022 р. на закордонному ринку робочої сили українські біженці заповнили вагому частину пропозиції вітчизняної робочої сили, яка раніше формувалася за рахунок традиційних трудових мігрантів з України.

Проведене дослідження свідчить, що прогнози стосовно того, що після війни Україну можуть покинути до 5 млн осіб, видаються завищеними у 2,5–4 рази.

Список бібліографічних посилань

1. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2. Т. 48. С. 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

2. Чепурко Г. Ринок праці України: сучасні виклики та ризики. *Соціо-*

логія: теорія, методи, маркетинг. 2022. № 3. С. 121–148. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.121>

3. Іваненко О. Ринок праці і зайнятість під час війни: стан та перспективи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 56–75. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.056>

4. Перегудова Т. В. Надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам за принципом соціально-трудової інклюзії. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 3. Т. 49. С. 145–164. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.145>

5. Реут А. Г., Когатько Ю. Л. Житлова проблема України на тлі війни 2022 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 3. Т. 49. С. 123–144. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>

6. Головка Л. В., Королик-Бойко Л. С. Українські біженці в Італії: діяльність та допомога Карітасу і асоціації «MIST-IL PONTE». *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 4. Т. 50. С. 75–89. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.075>

7. Канеман Д. Мислення швидке й повільне. Київ : Наш формат, 2018. 480 с.

8. Талей Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ : Наш формат, 2017. 392 с.

9. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. М. : Дело, 2003. 360 с.

10. Лібанова Е. Війна з Росією: як дати роботу біженцям і що робити після. *Дзеркало тижня*. 2022. 18.03. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosiyeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html>

11. Кулицький С. Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2022. № 5–7. С. 53–63; 36–43; 34–43. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_5.pdf; https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_6.pdf; https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_7.pdf

12. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2023. № 1–2. С. 35–45; 36–49. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_1.pdf; https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf

13. Ukraine Refugee Situation. *United Nation Refugee Agency*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

References

1. Libanova, E. M., Pozniak, O. V., Tsymbal, O. I. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoї mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoї ahresii Rosiiskoi Federatsii [Scale and consequences of forced migration of Ukraine population as a result of the Russian Federation armed aggression]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2(48), 37–57 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
2. Chepurko, H. (2022). Rynok pratsi Ukrainy: suchasni vyklyky ta ryzyky [Labor market of Ukraine: modern challenges and risks]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 121–148 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.121>
3. Ivanenko, O. (2022). Rynok pratsi i zainiatist pid chas viiny: stan ta perspektyvy [Labor market and employment during the war: state and prospects]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 56–75 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.056>
4. Pehudova, T. V. (2022). Nadannia sotsialnoi dopomohy vnutri-shnoperemishchenym osobam za pryntsyptom sotsialno-trudovoї inkluzii [Provision of social assistance to internally displaced persons on the principle of social and labor inclusion]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2(49), 145–164 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.145>
5. Reut, A. H., Kohatko, Yu. L. (2022). Zhytlova problema Ukrainy na tli viiny 2022 roku [Ukraine's housing problem against the backdrop of the 2022 war]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 3(49), 13–144 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>
6. Holovko, L. V., Korolyk-Boiko, L. Ye. (2022). Ukrainski bizhentsi v Italii: diialnist ta dopomoha Karitasu i asotsiatsii «MIST-IL PONTE» [Ukrainian refugees in Italy: activities and assistance of Caritas and association MIST-IL PONTE]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 4(50), 75–89 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.075>
7. Kahneman, D. (2018). *Myslennia shvydke y povilne* [Thinking Fast and Slow]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
8. Taleb, N. N. (2017). *Chornyi lebid. Pro (ne)imovirne u realnomu zhytti* [The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
9. Knight, F. H. (2003). *Risk, neopredelennost i pribyl* [Risk, Uncertainty and Profit]. Moscow: Delo [in Russian].

10. Libanova, E. (2022). Viina z Rosiieiu: yak daty robotu bizhentsiam i shcho robyty pislia [War with Russia: how to give jobs to refugees and what should we do the next]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week*. 2022. 18.03 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robity-pislja.html>

11. Kulytskyi, S. (2022). Rynok ukrainskoi robochoi syly pid vplyvom povnomasshtabnoho viiskovoho vtorhnennia Rosii [The Ukrainian labor market under the influence a full-scale military invasion of Russia]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments*, 5–7, 53–63; 36–43; 34–43. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_5.pdf; https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_6.pdf; https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_7.pdf

12. Kulytskyi, S. (2023). Ukrainski bizhentsi v sotsiumi ta na rynku pratsi krain perebuvannia [Ukrainian refugees in the society and labor market of host countries]. *Ukraina: podii, fakty, komentari – Ukraine: Events, Facts, Comments*, 1–2, 35–45; 36–49. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_1.pdf; https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf

13. Ukraine Refugee Situation. *United Nation Refugee Agency*. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Стаття надійшла до редакції 28.03.2023.

Sergii Kulytskyi,

PhD (Economics), Senior Researcher, Assistant Professor,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: kulitskysp@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5388-1807>

Research of the Problems of Ukrainian Forcibly Displaced Persons / Refugees and the Labor Market during Russia's Full-Scale Military Aggression using Resources of a Scientific Library

The article examines the experience of researching the problems of Ukrainian refugees and the labor market during Russia's military aggression using resources of a scientific library. The study covered the period from February 2022 to January 2023. The work examined two interrelated segments of the Ukrainian labor market: in Ukraine and abroad. Special attention is paid to social-psychological and social-communicative

aspects of Ukrainian refugees' activities and the functioning of the labor market. As a result of Russian military aggression, the labor market in Ukraine in the first half of 2022 was very volatile. Consequently, the number of jobs decreased significantly and unemployment increased. In the second half of 2022, the market situation in Ukraine generally stabilized, but high level of unemployment remained. The crisis situation persisted mainly in the war zone. The most empirical information was obtained about the life of Ukrainian refugees in Poland, Germany, the Czech Republic, Lithuania and Italy. Structural and socio-psychological differences between Ukrainian refugees and traditional Ukrainian labor migrants are determined, which affect their motivation and behavior on the labor market in European countries. Women of working age with children and pensioners predominated among Ukrainian refugees in European countries. Initially, the main goal for Ukrainian refugees was managing their life, while finding a job was in second place among their goals in the country of immigration. Most of the Ukrainian refugees are now in Poland, Germany, and the Czech Republic. Although the majority of Ukrainian refugees of working age have higher education and high professional qualifications, in European countries they mostly work in jobs that do not require high qualifications. Most Ukrainian refugees work in Poland. In Germany, the employment of Ukrainian refugees is hindered by the high level of professional regulation of the local labor market and a language barrier.

Keywords: refugees, information, scientific library, labor market, social communications, labor migrants.